

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

3029:1

ÖSTERGÖTLAND
=====

Regna

Andersson, Per, 1930-31

Svar på ULMA:s frågelista 1 Mjölkhushållning

46 bl.4:o

3029:1

Exc OSD

Mjölkhushållning.
Landsmålsarkivets frägelista 1.

1.
Regna s:n,
Östergötland.

I Olika slag av mjölk.

Mjölk (mjälk, of. mjätkka, f.). Annan be-
nämning på mjölk finnes ej. Till
människoföda användes numera mest
kornmjölk (kōmjätk, f.). Dock förekommer
äth ~~man~~ ad man någonstans kan ha
getar för mjölkers skull; getmjölk
(jētmjätka, f.).

"Oskummad mjölk ger de till göd-
kalvar" (ōskūms mjätka ze de te jōkāvör).
"Aldrig tänker jag, ad någon håller boar
någon mjölk; gammal mjölk ger
de till grisar" (älör tänker'a, ad nāon
hälör bät nar mjätka; gāmōk mjätka

jē de te grissor). Men min meddelare
 ändrade sig, när jag frågade, hur man
 gjorde med mjölken efter sjuka djur,
 och hon talade också om, att en gutte,
 när man ingrep och förhindrade för-
 säljning av mjölk från en ladugård,
 där det fanns tuberkelsjuka ~~djur~~ kor,
 sade: "folk har väl druckit mjölk för
 och inte fått tocke (sidana) där krockylor"
 (folk ha lo druckit mjölk för a
 inte fåt taas där krockylor).

Råmjölk skulle användas till andra
 ändamål, såsom till beredning av järg
 o. dyl. kände ej min meddelare till.

Råmjölk (råmjölk), kallas den första
 starka mjölken, en lo mjölkar, sedan
 hon kalvat. Se vid. und. kap. II.

Spennvarm mjölk (spennvarm mjölk),

Landsmålsarkivet Uppsala 3029:1
 Per Andersson. 1930-31. REGNA

ÖGL.

Frgl. 1

mjölkens mjölle (mjölkens mjölle),
 mjölkens mjölle (mjölkens mjölle). "Mjölken
 fradger, det blir fradga på den, om
 hon är stark och man mjölken fort.
 Då brukar man låta den stå, innan
 man silar den. Det blir rakt som
 en mössa" (mjölka frågor, de blir
 frågor på na, om ho a stark a en
 mjölkor föt. de brukar en lats
 na stå, ino en silor. de bli rakt
 som e möss). Ett annat, nu knappt
 brukligt ord för fradga är fro/fro,
 t. frögon, m.). "Det är så mycket fro
 i mjölkebytan" (de sa mycket fro i
 mjölkebyta). "Det har blivit en stor
 frohät på mjölken" (de ha blivit en
 stor froghät på mjölka). Även fro-
 tapp (frotapp, m.) kan man säga om

4
samma sak. Ett annat exempel som
min meddelare nämnde i detta samman-
hang var: "han pratade, så frogen
rök ur munnen på honom" (han pratade,
så frogen rök ur munnen på'n).

"Mjölksupe" är ett okänt ord.

"Silsup gav man åt småbarnen,
när man kom in och hade mjölks" (silsup gav en åt småbarnen, när en
kom in och hade mjölks).

Söt mjölk (söt mjölk) är dels
motsatsen till sur mjölk (sur mjölk),
dels det samma som oskummas
mjölk (öskums mjölk). Alltså
kan skummjölk (skummjölk),²⁾ fastän

1) Obs.! ej sötmjölk

2) Obs.! ej skummas mjölk.

den är motsatsen till söt mjölk, också sägas vara söt, d. v. s. ej sur.

Kokt mjölk (kökt mjölk). Något namn på kräman, som bildas på dylikt mjölk, hade ej min meddelare.

Grädde (gräds, m.). Ordet 'bottenmjölk' eller öfverhuvud taget något namn på mjölken under gräddlagret kunde ej min meddelare till.

Mjölkten "skar sig" (šé qa) eller, som man också säger, "ystar sig" (ijstə qa), när den kommer i grytan, om den är för gammal eller ej riktigt söt. Ofta fick man använda den ärdä, men ibland gavs den åt svinen.

Mager mjölk kallas glädmjölk (gläm mjölk). Om en mager kat kan man säga, att han ser ut att vara en

Landsmålsarkivet Uppsala 3029:1
Per Andersson. 1930-31. REGNA

ÖGL.

Fgl. 1

Pietz 197a
(gläm mjölk)

riktig "gladmjölkekata" (ghämjälkskät),
 d. v. s. att han bara fått dilig mjölk. Även
 en mager person kan sägas vara "som
 en gladmjölkekata i synen" (säm en
ghämjälkskät i syna). "Mjölken
 är glad" (myäka a ghän), eller
 "gladnad" (ghäns).

Självsurnad mjölk kallas i regel
 råä och slät sur mjölk (suir myäka).
 För grädden vara på och den användes
 som efterrätt kallar man den ofta
filbunke (filbünks, m.). Sur grädd
 användes som sås till sill och potatis.

"När hon (mjölken) värder sig
 (= håller på att surna), är hon kälden.
 Då är hon i osmak. Hon tar på (= börjar)
 vara lite vriden, hon är vriden i
 smaken" (ner ho värns på, a ho fälön).

da a ho i ösmäk, ho tar på vars lita
vri^{on}; ho a vri^{on} i smä^{kon}).

S. t. tälmjölk användes ej i Regne.
Men min meddelare hade hört talas
om sådan mjölk och visste, att de
"ympade i mjölken, hade någon vält,
de lade i" / de ympo i mjölkta, hads
nan väkt de la i).

II. Naträstgi vilka mjölk ingick som
som en viktig beständedel.

Man drack just inte mjölk, fram-
för allt inte söt mjölk, ej heller an-
vändes ~~sig~~ sådan till bränn eller gröt,
utan endast skummjölk. Ibland
begagnades upphökt mjölk också till
gröt, och ibland hände det, att man

Landsmålsarkivet Uppsala 3029:1
Per Andersson. 1930-31. REGNA

ÖGL.

Frgl. 1

"betade bröd och kokte skummjölke
och slop på" (bet^o brö^d a kok^t skum^mjöl^ke
a slo^p på^j).

Man var mycket min om att ta
vara på grädden för att av denna be-
reda smör. Och då man på den tiden
ej hade några mejerier, var ju nästan
enda sättet att förtjäna pengar på
mjölken att av densamma i största
utsträckning bereda ost och smör.

När man kokte gräs, särskild
"viter gröt" (viter-gröt, m.) och välling
(välling m.), kunde man ju använda
sät mjölke, ja t. o. m. sila mjölken
direkt i grytan.

Förutom till kräm och gröt använ-

de av korngryn, sedermera av risgryn

des kall mjölk också till färska bär,
såsom smultron, blåbär och hallon
även-som till inkolta lingon.

"De tog med grädde i en butelj
till kaffe**bjudningar**" (de to me gräde
i en butel te kaff**bjudningar**).

Ostkaka (ostkåke, pl. -ar, ä. ostkåke, f.)
användes allmänt som föring, och vid
ett kalas fick aldrig denna råa saknas.
"Det hade de att fågna med" (de hade de
te fågna me), när de var bjudne någon-
stans. Den tillagades på följande sätt.

"Mjölk**en** skulle värmas, så hon var
sommargum, inte för het, för di var
hon (ostkaka**en**) hård" (mjölka skulle
värmas, så ho var fämsor**gum**, inte
för het, fo da var ho här). Och så
vispade jag ihop mjölningen i

Landsmålsarkivet, Uppsala 3029:1
Per Andersson: 1930-31. REGNA

ÖGL.

Frgl. 1

en liten kopp², si man kunde vispa mjö-
let väl och hade i skärningen², löpers-
vattnet² i det " / a sa vispa ja ihop mjölna
i en liten kupa, sa en kuns vispa
mjölet väl a hade i sängen (f.),
löpsvattnet (n.) i det). Sedan rörde
man med en visp eller en sked åt
ett håll, ända tills det tjocknade.

" Det var som en il / en rand el. strimma
i mjölken / efter skeden eller vispen.
När man då tror, att det har på (= börja)
skära ihop, så lyfter man på skeden
/ mjölken fortsätter då heta natur-
ligt att gå runt en stund i den rikt-

1) Mjölet blandades med litet mjölk och vis-
pades ihop ihop för sig, tyannan hade det klumpat sig.
2) så kallades löpet, men även löpe (löps, n.) förekom.

mig man rört, men stannar påsmi-
 ningom, men jag är det då färdigt, så
 går det tillbaka på lites stycke "innan
 det helt stannar" (de två sam en ih ätor
 sjä älor vispon. när en da tror,
 at da tar på jers ihöp, så lyflor
 en på sjä, a a da da färdit, så ga da
 tebaks et lito stycks). Nu skulle
 alltsammans stå en stund. "Sen skulle
 man stå med något, jag brukade ha
 en förläggelsen, och skära i ränder
 och tvärsöver i rutor, och då sjönte det
 tjocka, så det vart bara vasslen
 syntes uppå, och då hände man
 ärdem" (sen skulle en stå med något,
 jag brukas här e förläggelse, a jers
 i ränder a tvärs över i rutor, a da
 sjönte da, ^{jäls} så da vaf bars växel syndas

Landsmålsarkivet Uppsala 3029:1
 Per Andersson. 1930-31. REGNA

ÖGL.

Frgl. 1

upå, a da halds on å dån).

Massan häides därpå i en form för att gräddas. "Och så hade jag ihopvispat ägg och socker och gräddt och öste på. Det brukade jag göra några hark med skeden (i massan) för att det (sockret etc.) skulle gå ner bättre. Det kunde jag ösa på lite efter hand som hon gräddades" / a sa halds ja ihopvispa äg a säkor a grädd a östa på. da bruks ja göra nars hark ma sjä, för at da skulle gå ner bättre. da kunde ja ösa på lite efterhand som da gräddes).

Klärost (kläsväst el. -öst, är kläsvest, m.) tillagades ungefär som vanlig ost men "den skars med ärtor (i st. f. med löp), sa det ved ihop" / dan skäg ma ärtor,

sa da vore ihöp) Ibland kunde man dock därjämte ta litet löpe. Dessutom använde man ägg till den. Massan pressades ner i så oster och när osten väl blivit fast och tagit form, bryntes den på alla sidor i en stekpanna. Den skars i skivor och användes som smörgåsmat.

Av det första målet råmjölk kunde man göra s.k. kalvoet (kåvriust, m.).

"Det spädes man med hälften annan mjölk". Hon tar ihop av sig självt " (da spär en ma hålla annan mjölk. ho tar ihöp a sa färf). Den smakades med lite socker, salt och mandel

Utsai använde man hälften av vardera sorten

I äldre tiden brukade den "gräddas i ugnen vid lat (= soy) värme" (gräddas i ugnen vid låg värme). Senare tände man den i stället i en kruka och lät den koka i vattenbad. Kalvost äts antingen varm med kall mjölk till eller kall med varm mjölk till. Eller också kunde man äta den med lingon eller annan sylt till. I fattigare hem kunde barnen få en skiva kalvost på ett fat och ett stycke bröd att lugga till.

Man kokte inte sur mjölk. "Nej, det lyckades? (lyckas?) inte; det hade bara varit skivor i botten" (när de kokas inte, så hade bara vatten skivor i botten).

"Om vasslen var bra (när man ystade),

Landsmålsarkivet Uppsala 3029:1
Per Andersson. 1930-31. REGNA

ÖGL.

Frgl. 1

blandade man i lite skummjölke och
 lät det koka upp. Då hällde man i litet
 sur mjölk eller (sur) kärnmjölk, och
 då skar det ihop sig, och då flöt det
 upp som skum, som de skummade av.
 Det kallades de ystning / en vägöl va
brä, blans en i lite skummjölke a
lät et kokes up. da halds en i lite
sur mjölk els färmjölk a da ska
de rhöp sa, a da flöt de up som skum,
som de skums a. da kals de ystning, f.)
 Ystningen blandades sedan med mjölk
 och bröd i ^{ett} stort stenfäs och äts direkt
 ur detta.

Drickssoppa / driksäps (ej driks-), f.),
 även kallad opphjälparesoppa "

" Den kallades så, emedan den brukade

Landsmålsarkivet Uppsala 3029:1
 Per Andersson. 1930-31. REGNA

ÖGL.

Frgl. 1

[Sjöpulverrecept, f.] tillagades på följande sätt. Dricka, socker och kanel koktes för sig i en mindre pannas och mjölk för sig i en större. Så snart mjölken kokad upp, vispades i en redning och sedan föndes drickan i, under det man fortsatte att vispa, så att det bildades mycket froda uppå.

Eller också kunde man koka upp mjölk och hålla i kallt dricka. Detta kallades ölost (öhuist, m.) och dracks i stället för mjölk e. dyl. Att detta skulle ha använts i medicinskt syfte kände man ej till.

Kärngrävde förklarades ej. Jfr. s. 33.

ges åt barnsängskvinnor för att "hjälpa dem upp".

Av potatismjöl, jordpäronmjöl
 (jöhporamjöl, n.) och mjölle gjorde man
 såväl gröt och välling som pannkaka.
 Man kokte upp mjölle och vispade i
 potatismjöl (-gryn), så att det blev
 lagom mycket till välling. Den kallades
jordpäronmjöls(-gryns)-välling (jöhpora-
 mjölsvälling, jöhporagrynsvälling, m.) eller,
 därför att grynen skulle koka, tills
 de bleo klara och tittade liksom
 ögon emot en, bligarevälling (bligorvälling, m.).
 Fortsatte man att vispa i mera mjöl

Landsmålsarkivet Uppsala 3029:1
 Per Andersson. 1930-31. REGNA
 ÖGL.

Frgl. 1

Da man gjorde potatismjöl, skildes ibland
 de grövre kornen ifrån och kallades då
jordpärongryn (jöhporagryn), men
 mestadels var det nog en blandning av
 mjöl och gryn el. gflimpar.

(gryn), fick man jordpäronmjöls (gryn-) gröt (jörpäronmjölsgröt, jörpäragrynsgröt, m.).

Man kunde som nämnts också göra pannkaka av potatismjöl, jordpäronmjöls- pannkaka (jörpäronmjölspannkaks, f.).

Helgrynsvälling (helgrynsvälling, m.)
och smågrynsvälling (smågrynsvälling, m.)
koktes av mjölk och helgryn¹⁾, resp. små-
gryn²⁾.

Av och ägg och mjöl kunde man
~~göra~~ göra s.k. äggryn (äggryn, n.), av
vilka man sedan med tillägg av mjölk
kokte äggrynsvälling (äggrynsvälling, m.).

Av ägg, mjöl och mjölk kunde man
också göra en tunnare smet, som sedan
med en visp stänktes i mjölkgrötan.

¹⁾ Hela korngryn ; ²⁾ krossade sidana.

Det blev stänkvalning (stänkvalning, m.).

Mjölk användes också som degspad,
då man bakade vetebröd.

III. Mjölakens förvaring: gräddbildningen

Man mjölkade (mjölktes, ipf = inf.)
i s. k. mjölkbytor (mjölkbytor,
sg. -byto, f.) med en stake eller en skaf
på den ena sidan. Sedan tömde man
mjölken i en holk (halk, pl. -or, m.)
med lock (lak, of. sg. läk, n.), på vil-
ket sat en handtag. Både holk och
bytor gjordes helst av en. Man behöv-
de ej transportera mjölken på lång
väg, ty i regel mjölkade man i
ladugården året om. Korna kördes
under betestiden hem om kvällarna.

Sedan "silade man upp mjölken"
 (silte up mjölka), i hoppur bunkar
 (käpsor**h**ngkor, sq. - bngks, m.) eller
stenfat (st**en**f**at**, bf. sq. - fats, n.), som
 ställdes på en omälad bords i boden"
 (ställdes på et omäls bot i boa).

I min meddelares barndom silade
 man på sina håll mjölken i träg
 (tr**ag**, n.), mjälkträg (mjälktr**ag**, n.)
 av trä, som man för att de inte skulle
 suga till sig mjölken eller skada den
 bränt inuti, så att de voro alldeles
 svarta och hårda.

"Förr var inte bleksilur brukliga.
 Det var (silur) med öpp prep" i kring och
 tagel (-duk) i boden som en sil."

I så kallas de båda Träkrensarna träg en sil.

| f^ur va mts bräksil or brückhys.
 da va ma svip ikring a l^ug^or i
 b^ul^on sam en siktē). Ännu fidi-
 gare använde man träsilar (träsilar,
 cf. pl. -sila, m.). "Det var som en skil med
 häntag på som en par öron. Och
 dom ^(silum) lads det fäskt grannis i, för
 någon ^(silt) duk det hade de inte då. Det
 beagnade svärmoran min." | da va
 sam e skäl ma häntag på sam et
 par öror. a däm (silum) las da
 fäskt grannis i, fo yan duk da
 hade de inte då. da beagnas
 svärmora mi).

Äväl silu som mjölkkeäl re-
 gjordes vanligen med tvägor (tvägor,
 cf. tvägo, f.) av grannis, grannistjor
 (grannstvägor, f.). "Sinn svärmor,"

sade min meddelare "gjorde mjölk-
 bytan ren med skäfte, som växte
 i en bäck hemmavid. Men det var
 inte gods om (sådant), och jag vet inte
 om det finns på många ställen. Det
 var väst som står eller bladvassra,
 kan säga, men de växte (i motsats
 mot bladvassen) i strå röt upp var
 för sig. (mi svärmor gjorde mjölkbyta
 ren med säfte, som växte i en
 bäck hemmavid. men de var inte gät
 um, och jag vet inte, om de finns på
 många ställen. de var väst som står
 eller bladvassra, kan säga, men
 de växte i strå röt upp var för sig).
 Men skummade (skums, inf.)
 mjölken med träskedar (träskedar,
 sg. -se, f.). Men "man fick lov att

hilla efter (skanten på kålet), så man
 fick gräddringen med (en fick halv
 a halv äter så en fick gräddringen
 ma föda va zaker gräds).

Varligen tog man den översta, tjocka
 grädden till smörgräddde (smörgräds)
 och använde det som var kvar efter-
skummet (ätoskums, n.) till kaffe-
gräddde (käfsgräds, m.). Men om
 mjölken inte var riktigt urgräddad
 (ügräds), när man skummade den,
 kunde efteråt bildas ett nytt tunt
 lager med gräddde som också kalla-
 des efterskum. "Det kunde man säga:
 det är litet efterskum på det som
 inte var urdraget första gången; det

"Föddet var tjock gräddde."

kunde man skumma efter" (da kunn
 en søys: da lito åtøskium pa da
 sunn mts va udråje föftø gæjen.
 da kunn en skumms åtor).

Min meddelare erinrade sig, at
 hennes farmor, som också var infödd
 Regna-bo, brukade säga söka (søks,
 ipf. søkto) i stället för skumma
 mjölken. Men hennes mor brukade
 ej använda det ordet. Jfr s. 39..

Grädden hälldes upp i någon bunke,
 "och det var att samlas ihop så många
gräddsticker, så man fick till en
kärning" (a da va te søykes ihöp
 sa mange gräddsticker sa en fik te
 e gænjuz, f.).

IV. Beredningen av smör.

Smör (smör el. smör, *cf.* smör, -a, n.)
 Annan benämning på smör finnes
 ej. Smör tillverkades ej av annan
 gräddde än den i hornjält. erhållna.
 Att bereda smör, kallades att samka
 smör (sägks smör, *ipf* sägks, *pr.* sägks,
sup. sägks), vilket dock ej var fullt iden-
 tiskt med att kärna (gäyga, *ipf* gäyga,
pr. gäyer, -a-) smör utan snarare
 hade en bibetydelse av "samla ihop",
 "spara ihop" (*jfr* föreg. sid.). Ex.: "Vi har
 kärnat två gånger den här veckan"
 (vi har gäyga två gånger den här vecka).
 Men korna ha varit så duktiga att
 mjölka, så vi har kunnat samka
 så mycket smör i vinter" (kóra ha

Landsmålsarkivet Uppsala 3029:1
 Per Andersson. 1930-31. REGNA
 ÖGL.
 Figl. 1

var så duktiga te mjätkes, så vi ha
kunns saykes så mykta smör i
vinter.

Med kärna (gräna, pl. -r, -a, f.)
menade man dels hela redskapet
och dels själva kärlet, "själva kärnan"
(jätts gräna). Aldrig användes - även
i större gårdar - utslutande s.k.
stak kärnor (stakgräner, f.) i olika
storlekar från små med en diame-
ter på c:a 2 dm. och så höga, att man
vid kärnandet kunde sitta på en stol,
tio så stora, att man måste stå
nästan upprätt och använda bägge
händerna samtidigt.

"Kärnan var laggad ~~och~~ och bandes
med sn" (gräna va läggs a bänns
me in), d.v.s. såväl laggar som

Landsmålsarkivet Uppsala 3029:1
Per Andersson. 1930-31. REGNA

ÖGL.

Frgl. 1

band voro av en. Banden voro an-
bragta i tre ringar, en upptill och en
nedtill samt en midt på härfnan.

Ad härfnan för skulle bestå af
en urholkad trästäm, kände ej min
meddelare till. Något hål på den nedersta
delen av härfnan, genom vilket kärn-
mjötken / grön mjötkä, f. skulle
rinna ut, fanns ej.

En av laggarna var i upphakten
förlängd till på handtag. Och den
lagg, som var midt emot handtaget
var likaledes förlängd något litet,
så ad den jämte detta kunde tjäna
som stöd för locket, vilket vilade

I Ordet vassel förekommer ej vid
smörberedning.

på hämnans överkant. I lockets kant
 voro också ett par hak uttagna
 midt för skaftet och det andra lilla
 "örat". På undersidan var locket,
 som var gjort av en ganska tjock träbit,
 flat, men på översidan var det en
 skålformig utgrävning som en stor
 kaffekopp kring staken (ståkon, m.),
kärnstaken (grånståkon, m.) för att
 hindra den gräddde, som i början av
 kärnat drogs ^{inte} med upp, att pösa över.

Stakens nedre del var formad
 som en kors och kallades också kors
 (kägs, of käg, n.). "Det var kils fast
 vid staken. Somliga hade hål i
 korsen" (de va gils fast ve ståkon.
 sänbrgs hads hål i käga). När
 hon (kärnan) torrade (stod på tork,

sedan man gjort den ren) stod lockes
på kant och staken med hrosses
upp. (när ho tärks, sto läks på
kant a staken ma kända upp).

Man lärnade nog i allmänhet
i ~~bod~~ köket, men sommartiden, när
det var för varmt där, kunde man
hålla till i boden.

På omkring 1880-talet började
man vid större gårdar använda s. k.
revkärnor (rövgrävar, f.), ävenledes
av trä. Själva kärnan var antingen
rak eller buktad i båden, men
sidorna voro alltid raka alldeles
som på en lida. Teven sätts direkt
på en träaxel, som gick rakt igenom
kärnan. Inuti varje kortsida av kär-
nan var inuti denna på axeln fastad

på träkors, och mellan korsarmarnas
ändar gingo fyra med axeln parallella
träribbor. För dessa 'ringar' kallades,
kunde jag ej få någon säker uppgift
om, då min meddelare tykte ej an-
vänt någon sådan kärna.

Hade man endast litet grädde,
och ej ville smeta med kärnan, kunde
man antingen "rieta smör i en butelj"
(rieta smör i en butelj) eller också
kunde man "vispa smör" (vispa smör)
med en visp.

"Om de inte fick smör (när de kün-
nade), så hade någon käring trollad,
fäts en smörgås, som hon inte skulle
ha haft, och skämt smörret eller
lagit smörlykan" (om de inte
fick smör så hade när Jerry trils,

fätl e smörgos, sun ho into skuld
 hä hätl, a jämd smörö als tajr
 smör(fäka). Men om man hade
 en silverslant (sälvsflant, m.), ju
 större dess bättre, i kärnan så skulle
 det gå bra.

Andra mera naturliga orsaker
 till att det ej ville bli smör, händer
 man också till. Tar grädden för kall,
 gick det ej bra. Därför värmdes den
 under den kallare ärtiden. den
 ställdes i spiseln. Men kunde
 också värma kärnan genom att
 slå i varmt vatten. "När det inte
 ville skära sig, kunde de salta i
 grädden" (na da into vils järs sa,
 kunnas de saltas i gräddan). Somliga
 tror var det omöjligt att få smör efter,

särskilt "när de sinade" (när de sin),
 "när de var med kalv" (när de va med
 kalv). Detta var ju väst bevärligt
 för den som bara hade en ko, ty
 blandade man upp mjölken efter
 en påslan med mjölken efter andra
 kor, var det ej så farligt.

Har grädden söt, när man kär-
 nade, ansåg man, att det ej blev
 så mycket smör, som om den var
 sur, men det blev desto bättre
 smak på det.

Några olika benämningar på
 grädden under olika stadier av
 kärmandet har jag ej kunnat fö-
 reda på. I början av kärmandet
 blev grädden i normala fall "Ljock
 mest (= nästan) som rotstamp (= rotmos)"

(går man mått som rötstämp). Det gick då ganska tungt och tyngt, och man måste vara försiktig, så att det ej pöste över. Men sedan, "när det börjar låta litet phöms ut ljud; det börjar näml. skvalpa litet), då ger det ner sig (grädden sjunker o. vill ej pösa längre) och då smörar det snart" / na da bo^{ro} (äts l^{its}, da^{je} da n^{is} pa e da sm^{örs} da sn^{ärf}). Man säger också, att det smörar sig (da sm^{örs} pa) eller det skär sig (da s^ä pa). Då strök man med fingret ner det som förut hade fastnat på bräddarna, men man fick inte smaka på det, "för om man smakade på kärngrädden, då lossade håret" (som en sm^{äks} på g^äng^{grä}don, da l^äss

här.

Det började nu i stället att stänka,
 slinka (stängks, stängk, sup. stängk)
 ur kärnan, mer eller mindre, beroen-
 de på hur bra grädden var. "Det
 var inte bra, när grädden stänk som
 snöflingor ur lockes" (da va nits
 bra, na gräden stängk som snö-
 flingor ur låks).

Om en person ligger och synes
 sova, men man ej är säker på, att
 han gör det, och därför ej kan tala
 om sådant man ej vill, att han
 skall höra, kan man säga: "ja den
 där sover som hunden sovr, när mor
 kärnade, var gång det stänk, så
 slichade han." (ja dan då fävs
 från hūn sūv, na mor fūng, vār

gånz da stänk, sa släts han)
 Smöret samlade man ihop med
 kärnstaken, tills det toq ihop (to-
 chöp) något så när. Sedan plog
 man av kärnmjölkken. Den an-
 vändes för olika ändamål, såsom
 deyspar till rågröd och särskilt till
 limpor, kärnmjölkstimpor (gräsmjåks-
 limpor, sy. - limps, f.), till kärn-
 mjölkost (gräsmjåkesuist, pl. - uistor, m.)
 (se vid. längre fram) och äls gäna, om
 den ej var alltför sur, till gröt. Kall
 kärnmjölke var under sommaren en
 omtyckt och läskande dryck.

Sedan smöret tagits ur kärnan
 och lagts i ett smörtråg (smötråg, f. sy.
 - i, n.) av trä eller på senare tid van-
 ligen i ett stort slenfad, klämd

man ur det så mycket kärnmjölk
 man kunde med en träskes och vätade
 (trätts smör, *iss. = inf.*) det sedan,
 d. v. s. sköljde det i flera vatten, ända
 tills vattnet ej grundades av någon
 kärnmjölk. Då "arbetade man i salt"
 (arbets i salt), "saltade smör"
 (saltat smör).

I symmerhet barn lät man smaka
 de nykärnade smör, man bjöd
 på kärngäs (gäggäs, *-'or, f.*),
 varmed menades en smörgäs med
 nykärnat smör, ej bara en smör-
 klump.

Det arbetade och saltade smö-
 ret packades i smörbyttor (smör-
 byttor, *-'byttor, f.*), "och så åt hållaren
 eller boden med det, så det skulle

stå sig / a på at gälloy alor bōa mā't,
 sa da skuls stå sa.)

Smörbytsorna voro liksom mjölk-
 kärleu gjorda av en. "De var laggade
 och (det var) vissa rader med band, två
 och två band på vart ställe" / de va
 läggs a viss rāor ma bān, två a
 två bān på vāffstāls). De hude
 så med tråhandtag för sitt lock.

Trå av laggarna - på var sin rakt mot-
 satta sida - voro i bytsans uppkant
 något förlängda, bildade de s. k.

öröven / öra, obj. pl. öror, obj. o. obj. sg. öra, n.)
 I det ena av dessa "örö" var gjort
 ett fyrkantigt hål, i det andra ett
 runt. I det förstnämnda, något
 större hålet, passade en lapp i locket
 in och genom det andra trädde man

inifrån och utåt till ovanför lockets
en träpinne, varigenom detta fästes
så stadigt, att man kunde bära
byxan i handtaget på locket. Byxor
funnos i olika storlekar.

Det smör som man på färdes be-
hövde, förvarades i små smörasker
(smörasker, sg. - åsk, m.) av trä, an-
tingen laggade eller svarvade. I
dessa kunde man "krossa lite med
skeden i smöret" (krüss lite me
sca r smör).

Någon export av smör från sock-
nen förekom troligen ej i någon större
utsträckning från vanliga bondgårdar
utan bara från Regnåholms hergård.
Man hade så dåligt fourage åt korra,
så de vart så lite smör" (en hads

sa dåh^{it} för^{az} at k^ora, sa da väf
 sa lⁱts mj^ulk).

V. Beredningen av ost.

Ost (urst, pl. üster, yngre är. ost, m.).

Jfr kaloost, se ovan sid. 13.

Ysta [ysto, (da) yster (qaz), i^{pf} = inf.].

Man ystade av oskummad mjölk,
 "om det var något med den posten,
 / om de va nas mä'n). Den kalla-
 des sötmjölksost (söt^u mj^ulk^ust).

Av skummjölk gjordes skummjölks-
ost (sk^uim^u mj^ulk^ust) eller som
 den i äldre tider vanligen kallades
sökost (sö^u k^ust), jfr söka = skumma,
 sid. 24. Man kunde också blandat^urn-
 mjölk med annan mjölk och göra i. k.

kämnmjölkost (grönmyrskost).
 "Sandost eller messost, som de kalle
 utav vasslen, han kallas som san-
 dig", sånust als mäsust som de
 kökts uti växel (bf.), han gäns som
 sånugor).

Ost av annan mjölk än hornmjölk
 kände ej min meddelare till.

Ost löpe, läparsvåden (löpsvåden
 el. -våden" bf. -våden, n.) eller löpar-
spad (löpspä, ofv. bf. sq.)²⁾ gjordes
 av löpmagen, löparen (löpen, m.)

²⁾ yngre personer säga löpe (löps, n.)
 och min meddelare använde det och
 någon gång. Jfr äv. s. 10.

³⁾ i regel ej tydligt, varför jag brukar
 skriva våden

hos spädkalvar. Aldes gav man
 kalvarns mjölk så myck före, innan
 de skulle slaktas, att det legom hem
 att bildas ost i "löparen". Såväl denna
 som osten sköljdes väl och saltades.
 Man strödde också på stöd alun,
ali (ähr, m.?), varpi osten stoppades
 tillbaka i den nu avigända magen,
 som hängdes upp i spisen att torka.

När man ville göra "löparsvatten",
 doppades hela "löparen" med inne-
 liggande hoptorkade ost ett till-
 räckligt antal gånger i någon mindre
 kopp eller spillkum med ljum
 mjölk.

Senare tog man bara vara på
 själva "löparen", som rengjordes,
 saltades och torkades och när man

Landsmålsarkivet Uppsala 3029:1
 Per Andersson. 1930-31. REGNA

ÖGL.

Frgl. 1

villle tillreda "löparsväden", skär man
 av en bit av densamma och görnde
 bara återstoden. 7

Ostmjölken (mústmjölka, f.)
 den mjölk, varav man gjorde ostem,
 brukade man hjumma (juums, ipf. = uis.)
 i stora kitlar (fätlor, osf. o. bf. sy. gätol, m.)
 eller grytor (grytor, gryts, f.), tills
 den blev lagom hjum (juum, m. juumon,
 n. juumu). "Man kände mest fingren,
 när det var lagom hjumt" (en fönds
 ma fingry ya da va lagom juumu).
 Därpå fördes "löparsväden"
 i, under det att man rörde om
 med en visp eller en träsked

Sedan fick det stå, tills det hade
löpnat ihop (löpnat ihöp), tagit
ihop (tagit ihöp). Då skär man med

stå slevskapts några parallella skåror
 i den tjocka mjölken, och om en
 stund skar man ytterligare några
 tvärs över de föregående, för att
 vasslen (vågöl, obg. våglo, m.) skulle
 skiljas ifrån (sej ifrå).

Ostmassan i sjönk såsmåningom
 till botten och vasslen stannade
 ovanpå. Den hällde man försiktigt
 av, så mycket man kunde. Massan

I något säkert namn på denna har
 jag ej fått av min meddelare. Det förefaller
 vara uistkräm, n., obg. uistkräms. Hon kände
 också om e uistkräms, f., men därmed
 menades endast en boll av massan, som
 man kringlade ihop med handen och gav
 barnen att smaka.

däremot samlade man ihop mes
händerna och kramade ihop den, så
göt man kunde, och lade den i en
ostkar (justkär, *cf.* -kärs, n.) av trä, där
man kramade på mes knogarna
(kramas på me knoga), för att den
skulle bli fri från vassel som möj-
ligt. Denna ramm ut genom hål
i karets botten eller kröp upp över kan-
ten. I botten var det avlång ostkars
också försed med vackra utskärningar,
varigenom osten blev krusig. Men si-
dorna voro aldeles släta.

Sedan man saltat på osten, fick
den ligga kvar i karens över natten,
och på följande dag vände man den
och saltade den på den sida som
varit ned, för att den skulle bli genom-

saltas (j^änsoms^ält^ä). Den blev också
krusig på de båda sidor, som komms
att ligga mot botnen. Sedan den
yverligare f^öd ligga någon dag i kare,
kops den upp och lades på en bräde
i köket för att torka. Men den fick
ej utsidas för sol.

Senare använde man i stället
för kar runda ostkorgar (p^öst^örk^örg^ör, n.),
som voro flätade av enrötter (en^ör^öt^ör, f.)
eller rotting (r^öt^öng, m.). I korgen
lade man, innan man öste upp
massan en tunn duk, vars flickor
räckte att vika över, när man sedan
krammade.

“Ostgänge (p^öst^ög^öng^ö, n.)” hör senare

“Min meddelare använde här som någon annan gång
inellänit ej ut utan tillmoderare o.”

tidertill, men det kostar mer än det
smakar" / östgärns hq zénors tids
fé, man da kätör mör an da smäkorj.

"Det tog de mer några av de djupaste
(= förmånsta) bondmororna och bjöd
på kaffe" [da to de mä närs a de
jupaste börmörora a bjö på kaffe].

"De skulle då få med sig mjölk och
skänka den som styrt till med östgärns,
"och då gästade de (man), medan de (mo-
rorna) var kvar" (a da ysto de, ma de
va kvar).

Per Andersson 1930, 31.

Meddelare: Ankefru Karolina Johansson,
Marielund, Regna, f. i Rå, Regna 1846, har
hela sitt liv bott i socknen.

Landsmålsarkivet Uppsala 3029:1
Per Andersson. 1930-31. REGNA

ÖGL.
Frgl. 1